

Хуросон — ислом цивилизацияси ва Марказий Осиё тарихида муҳим ўрин тутган кенг тарихий ҳудуд бўлиб, у ҳозирги Эроннинг шимолий-шарқи, Афғонистоннинг катта қисми ва Марказий Осиё билан боғлиқ ерларни ўз ичига олган. Хуросоннинг сиёсий ва маданий тарихи турли даврларда турли халқлар ва сулолалар фаолияти билан боғлиқ бўлган. Мазкур мақолада Хуросон ва унинг асосий пойтахтларида туркий, кейинчалик ўзбек этноси билан боғлиқ сиёсий ҳукмронлик тарихий манбалар асосида таҳлил қилинади.

Хуросон — ислом цивилизацияси ва Марказий Осиё тарихида муҳим ўрин тутган кенг

тарихий ҳудуд бўлиб, у ҳозирги Эроннинг шимолий-шарқи, Афғонистоннинг катта қисми ва Марказий Осиё билан боғлиқ ерларни ўз ичига олган. Хуросоннинг сиёсий ва маданий тарихи турли даврларда турли халқлар ва сулолалар фаолияти билан боғлиқ бўлган. Мазкур мақолада Хуросон ва унинг асосий пойтахтларида туркий, кейинчалик ўзбек этноси билан боғлиқ сиёсий ҳукмронлик тарихий манбалар асосида таҳлил қилинади.

Хуросоннинг сиёсий марказлари

Хуросоннинг тарихий пойтахтлари сифатида қуйидаги шаҳарлар алоҳида аҳамиятга эга бўлган:

Нишопур — илк исломий даврда Хуросоннинг маъмурий маркази;
Марв — салжукийлар ва аввалги туркий сулолалар даврида пойтахт;
Хирот — Темурийлар даврида Хуросоннинг маданий ва сиёсий маркази.

Бу шаҳарлар даврлар бўйича туркий сулолалар ҳукмронлиги остида ривожланган.

Туркий сулолалар (ўзбеклар) ва Хуросон

X асрдан бошлаб Хуросонда ҳокимият аста-секин туркий харбий-сиёсий элита қўлига ўта бошлади. Бу жараён қуйидаги сулолалар фаолияти билан боғлиқ:

Газнавийлар давлати — сулоланинг харбий асоси туркийлардан (ўзбеклардан) ташкил топган, Хуросон уларнинг асосий таянч ҳудуди бўлган;
Салжукийлар давлати — тўлиқ туркий сулола бўлиб, Хуросонни давлатнинг сиёсий юрагига айлантирган;
Темурийлар давлати — туркий сулоласи бўлиб, Хиротни пойтахт қилган (Ўзбек адабий тилининг асосчиси Алишер Навоий ҳам Хиротда яшаган).

Ана шу сулолалар даврида Хуросон туркий давлатчилик маконига айланди.

“Ўзбекларники” деган атаманинг тарихий маъноси

“Ўзбекларники” деган иборани илмий нуқтаи назардан замонавий миллий давлатчилик маъносида эмас, балки:

туркий этник асос,
кейинчалик ўзбек этноси шаклланган сиёсий муҳит,
туркий-ўзбек сулолаларининг давлат ҳокимияти

маъносида тушуниш тўғри бўлади.

XIV–XVI асрларга келиб, ўзбек номи сиёсий ва этник атама сифатида мустаҳкамлана

бошлади. Бу жараёнда Хуросон туркий-ўзбек давлат анъаналарининг муҳим ҳудуди бўлиб хизмат килди.

Хуросон маданиятида туркий-ўзбек унсур

Хуросонда:

туркий тил давлат ва ҳарбий муҳитда кенг қўлланилган,
туркий зодагонлар шаҳар бошқарувида ҳал қилувчи ўрин тутган,
кейинчалик ўзбек адабий тили ва маданиятига таъсир этган муҳит шаклланган.

Бу ҳолат Хуросонни туркий-ўзбек тарихи билан узвий боглик ҳудуд сифатида кўрсатади.

Хуллас, тарихий таҳлил қуйидаги хулосаларни чиқаришга имкон беради:

1. Хуросон ислом тарихида марказий ўрин тутган ҳудуд бўлган.
2. Унинг асосий пойтахтлари — Марв, Нишопур ва Хирот — туркий сулолалар ҳукмронлиги остида ривожланган.
3. Бу туркий сиёсий муҳит кейинчалик ўзбек этноси ва давлатчилиги шаклланишига асос бўлган.
4. Шу маънода, Хуросонни тарихий-сиёсий жihatдан туркий, кейинчалик ўзбеклар тарихи билан боглик ҳудуд деб баҳолаш илмий жihatдан асослидир.

Якуний сўз

Хуросонни бир халққа мутлақ нисбат бериш эмас, балки унинг тарихида туркий ва ўзбек унсурнинг ҳал қилувчи ўрнини тўғри англаш муҳим. Факат шу ҳолдагина тарих илмий, ҳолис ва адолатли тарзда талкин қилинади.

Абу Муслим (профессор)